

İlkçağlardan Günümüze Anadolu'da Açık Mekanın Evrimi

E. Malkoç Yiğit H. Sönmez Türel

Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, İzmir

Çevre kavramı insanlığın var oluşu kadar eski bir olgu olup çevresiyle sürekli etkileşim içerisinde olan insan, yaşadığı ortamı kendi ihtiyaçları doğrultusunda sürekli biçimlendirme ve değiştirme eğiliminde olmuştur. İlk insanın çevreyi biçimlendirme öncelikle doğaya karşı mücadele ederken yaşamsal faaliyetlerini devam ettirme şeklinde gelişmiş sonraları ise bir yerlerde barınmanın gerekliliğini keşfetmesiyle bu şekilleniş daha da organik bir yapı haline gelmiştir. Önceleri sadece barınmak için korunaklı bir mekan yaratma düşüncesiyle başlayan bu süreç, sonrasında insanı barınılan mekanı çevresiyle de ilişkili düşünmeye sevk etmiştir. Bu durum ise açık mekan olgusunun ortaya çıkışı şeklinde nitelendirilebileceği gibi insanın dış mekanlara yeni anlamlar yüklemesi biçiminde de değerlendirilmiştir. Toplumsal yaşama geçiş ile dış mekanlara olan gereksinimler daha da önem kazanmış, bu durum ise farklı mekansal kurgulamaların oluşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada; günümüz çağdaş kent mekanlarının temelini oluşturan ve M.Ö. 10000'lerden günümüze kadar geçen süreçte değişik uygarlıklar tarafından oluşturulmuş, avlu, bahçe, karum, agora, forum, tiyatro, meydan, cadde ve sokaklar vb. açık mekanların, uygarlıklar beşiği Anadolu'muz örneğinde şekillenişinin ortaya konulmasını hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Tarihi, Anadolu Uygarlıkları, Açık Mekan, Peyzaj Mimarlığı.

The Evolution of Open Space From Antiquity to Present in Anatolia

The environmental concept is as old as the existence of the human being on the world and the man who is always in interaction with his environs had a tendency on forming/changing it continuously due to his requirements. The environmental formation progress firstly had begun by sustaining the vital activities while struggling against the nature and after discovering the necessity of taking shelter in somewhere, this formation had become to an organic condition. This process which had begun with creating a sheltered place in the beginning, had consigned the man to think his home by its environment. This situation shall be characterized as the appearance of open space concept and also giving new meanings to open spaces by human being.

This study, in which putting over the evolution of open spaces beginning with household-courtyard-garden trio, the bases of the modern urban places of now in Anatolia had been aimed, is also important for knowing the historical development of open space concept.

Key words: History of Anatolia, Anatolian Civilizations, Open Space, Landscape Architecture.

Giriş

Anadolu, M.Ö. 10 000'lerden bu yana değişik uygarlıklara yurt olmuş, doğal çevresi zengin, köklü kültür birikimine sahip özellikli yerleşmeler bütünüdür. Tarihin çeşitli dönemlerinde var olan farklı kültürler, Anadolu'daki kültür birikimi ile kaynaşıp, yeni sentezler oluşturarak benzersiz bir çeşitlilik ve zenginlik yaratmıştır. Kültürel miras olarak adlandırdığımız ve Anadolu'nun binlerce yıllık yaşam biçimi ve geleneklerinin yansıması olan bu değerler, Anadolu'nun özgün kültür mozağını oluşturmaktadır (Erdoğan,1996).

Dışarıdan gelen ya da Anadolu'da oluşan her değer yeni bir yoruma uğramış, zengin doğal çevre ile bütünleşmiş ve bu bağlamda Anadolu uygarlıklarında hiçbir anıt ve mimari yapıt çevresinden bağımsız düşünülmemiştir. İlk dönemlerden bu yana, insanın çevresine olan ilgisi topografya, iklim ve kültür faktörleri doğrultusunda biçimlenerek sosyal organizasyonun da yansıması olan özgün mekansal dokular oluşmuştur (Erdoğan,1996).

Tarihi Dönemler İçerisinde Açık Mekan Kurgulamaları

Anadolu'daki ilk uygarlıklar tarih öncesi çağlara kadar uzanmakta olup **Yontma Taş Çağında** gerek iklim koşullarının uygunluğu ve gerekse taş aletlerin yontulduğu malzeme bakımından zenginlik, Anadolu'yu bir yerleşme merkezi haline getirmiştir. Bu çağda Anadolu'nun farklı bölgelerinde düz yerlerdeki yerleşimlerin yanı sıra, nehir sekilerindeki yerleşmeler ile iskan edilmiş mağaralar ve kaya sığınakları da görülmüştür. Bu merkezlerin en önemlileri arasında Karain, Belbaşı, Beldibi, Öküzini, Kadınini, Kapalın ve Mağaracık yer almıştır (Sinemoğlu, 1984) (Şekil 1).

Orta Paleolitik Dönem'de, mağara yerleşmeleri yanında yazlık açık yerleşimler de görülmüş, yerleşim merkezlerinin özellikle Antalya-Antakya sahil şeridi ve çevresinde toplandığı gözlenmiştir (Sinemoğlu, 1984). **Geç Paleolitik Dönem**'de ise Ankara Yöresi ve Güney Anadolu'nun Akdeniz kıyı şeridinde mağaraların içine sığmamış ya da sıcak dönemlerde dışarı taşan açık yerleşme merkezlerinin var olduğu görülmüştür (Sinemoğlu, 1984).

Buzulların çekilmeye ve iklim koşullarının değişerek ısının artmaya başladığı geçiş dönemi olan **Mezolitik Çağ**'da (M.Ö. 10000-8000) yerleşmeler, mağaralar ile açıklıklarda kurulan kulübe ya da barakalarda olmuştur (Sinemoğlu, 1984).

İnsanoğlu ilk kez **Neolitik Dönem**'de (M.Ö. 8000-5500), doğa ile ilişkisini kendi lehine çevirmeyi başarmış, üretimle birlikte gelen yerleşik yaşam, köylerin ve giderek kentlerin kurulmasına yol açmıştır. İnsanların göçebe hayat tarzından yerleşik düzene geçilmesiyle de yavaş yavaş ilk köy toplulukları ortaya çıkmıştır. Güneşte kuruyan çamurun sertleşmesinin öğrenilmesiyle ilk evler, daha sonra da kilin pişirilmesiyle çanak çömlek yapımı gelişmiştir (Anonim, 2005a).

Bu dönemin en planlı gelişen yerleşimlerinden bir olan Aşıklı Höyük'te evler gruplar halinde tek, iki veya üç gözlü olarak inşa edilmiş aralarında sokaklara rastlanmıştır (Anonim, 2005a) (Şekil 2).

Şekil 1. Karain Mağarası-Antalya (Keskin, -).

Şekil 2. Aşıklı Höyük -Aksaray (Anonim, 2005a).

Konya Ovasının en verimli yerine kurulmuş olan Çatalhöyük, tüm Ön Asya Bölgesi'nde bugüne kadar rastlanılan en eski ve en büyük Neolitik yerleşim merkezidir.

Çatalhöyük'te 1000 kadar evde 5-6 bin kişinin yaşamış olduğu ve düzenli bir kent yaşamının ana işlevlerinin en eski uygulamalarının burada başladığı görülmüştür (Sinemoğlu, 1984).

Bu dönemde yer yer iç avlular oluşturularak içe dönük açık mekan kullanımlarının oluşturulduğu görülmüş, dönemin açık mekan kurgulamaları grup konutların açıldığı kent meydanları gibi içe dönük avlular ve tapınak çevrelerinde yer alan açık tapınma alanları olarak belirlemiştir (Erdoğan, 1996).

Neolitik Dönem'de görülen açık mekan biçimlenmesi **Kalkolitik Dönem**'de (M.Ö.

5500–3000) de aynen devam etmiş ancak açık mekan kurgulanmasında daha düzenli bir şemanın geldiği ve artık yerleşmelerde pazar yerlerinin olduğu gözlenmiştir (Erdoğan, 1996), bu Çağ'da ilk kez şehirlerin surlarla çevrildiği görülmüştür (Sinemoğlu, 1984).

M.Ö. 4. binyılın sonlarına doğru, bakıra arsen ve kalay karıştırılması ile tunç elde edilmiş ve Anadolu'da **Eski Tunç Çağı** (M.Ö. 3000–2000) başlamıştır. Bu çağ ilk/erken, orta ve geç olmak üzere üç evrede incelenmiştir. Kalay dışında maden yatakları bakımından oldukça zengin olan Anadolu'da madencilik gelişmeye ve dolayısıyla çevreyle daha çok ticaret yapılmaya başlanmıştır. Dolaylı olarak kentleşme hızlanmış, çeşitli kent beylikleri kurulmuştur (Anonim, 2005a).

Erken Tunç Çağı Anadolu Mimarlığı hakkında mevcut veriler yetersiz olmakla beraber bu çağda kent devletlerinin kurulduğu ve yerleşim alanlarının surlarla çevrili olduğu anlaşılmıştır (Sinemoğlu, 1984). Önceki çağlardan farklı olarak bugünkü anlamda mezarlık kavramının temelini oluşturan ölülerin yerleşim alanı dışına gömülme eylemi ilk kez bu dönemde gerçekleştirilmiştir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak da adlandırılan **Orta Tunç Çağı**'nda Asurlular, ticaret ağını sağlamlaştırmak amacı ile Anadolu'nun çeşitli yerlerinde "*Karum*" (pazaryeri) adı verilen ticaret merkezleri kurmuşlardır (Anonim, 2005a) (Şekil 3).

Tunç Çağı'nda genel olarak sokak-avlu-yapı ilişkisi sağlanmış, Geçiş Dönemi olarak değerlendirilen yıllarda açık alan sistemine ana ve tali yol sisteminin yanı sıra meydanlar da katılmış, avlular yapısal öğeler ve mekansal geçişler ile zenginleştirilmeye çalışılmıştır (Erdoğan, 1996).

Şekil 3. Kültepe - Kanis (Ünal, 2003).

Hitit Dönemi'nde (M.Ö. 2000–700) yerleşmeler artık kent düzeninde ve eski yerleşmelere oranla daha anıtsal olup açık hava tapınakları, kentsel açık mekan yapı türleri olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca ön avlulu saray yapıları da açık mekanın biçimlenmesi yönünde bu dönemde görülen bir diğer önemli gelişme olmuştur (Erdoğan, 1996). Hitit mimarlığının en belirgin özelliği karşısız yani asimetrik oluşudur; dinsel ve sivil binalarda olduğu gibi kent plancılığında da bu davranış egemendir. Başka bir deyimle yapılar, herhangi bir geometrik ilkeye, söz gelimi sıralanmaya, hizalanmaya bağlı olmayıp Hellen yapı sanatı ile İngiliz ve Türk bahçelerinde gördüğümüz türde doğal bir oluşum içerisinde (Akurgal, 1995). Hititler klasik devir öncesi Anadolu'sunda abidevi mimariyi getiren ilk kavim olup dayanıklı ve temel bir yapı unsuru olarak taşı ilk kez abidevi mimariye sokmuşlardır (Ünal, 2003).

M.Ö. 1000 yıllarında göçebe toplulukları birleştirip bir devlet kurmayı başaran **Urartular**, erişilmez kayalık tepelere şehirlerini kurmuş ve ayrıca sağlam kale ve surlar ile güçlendirmişlerdir. Mimarlık alanında ve özellikle maden işçiliğinde çok yüksek düzeyde bir sanat ortaya koymuşlar, kayaların doruklarına araziye uydurmakta büyük beceri gösterdikleri tapınaklar ve saraylar inşa etmişlerdir (Sinemoğlu, 1984). Ayrıca saray yapılarında yer alan açık mekan servislerinin bu dönemde daha da gelişmiş olduğu gözlenmiştir (Erdoğan, 1996).

Urartular, şehirleri arasındaki ulaşımı sağlayabilmek için bir karayolu şebekesi kurmuş olup dünyanın en eski ulaşım sistemlerinden olan Urartu karayollarının kalıntıları Bingöl dağları üzerinde bulunmuştur. Van'dan Palu, Harput ve Malatya'ya uzanan bu karayolu ortalama 5.40 m. genişliğinde olup, karayolu üzerinde her 25–30 km. de bir konaklama istasyonuna yer verilmiştir (Anonim, 2005a).

Urartuların en önemli çalışmaları bayındırlık / imar alanında özellikle kale, kent, baraj, su kanalı, tapınak ve kaya anıtlarının inşa edilmesi şeklinde olmuş, Tuşpa' da kayalara oyulmuş olan Urartu kral mezarları türünün dünyadaki ilk temsilcileri arasında sayılmıştır (Anonim, 2005a) (Şekil 4).

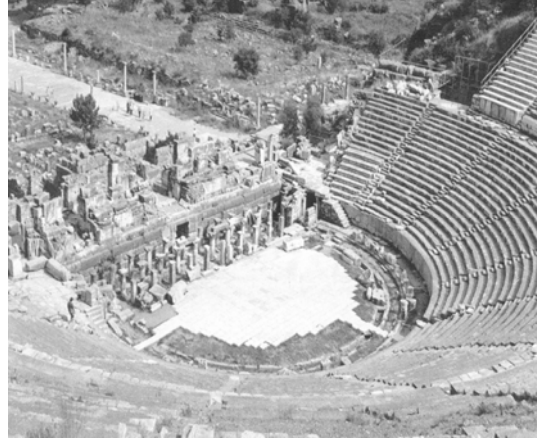
Şekil 4. Kaya Mezarları – Dalyan (Anonim, 2005c).

Hitit devletini yıktıktan sonra birleşik bir krallık kurmuş olan **Friglerde** (M.Ö. 750–300) mezar mimarisinde gelişme kaydedildiği, evlerin ise Hititlerinkine benzediği görülmüştür (Cezar, 1977).

Fletcher (1987)'e göre; **Lydia, Karia, Lykia** Uygarlıkları (M.Ö. 750–300) döneminde kolonadlı yol ve yapılar bir anlamda Yunan dönemine geçiş niteliği taşımış ve bu Yunan uygarlığının kentsel gelişiminin temelini oluşturmuştur (Erdoğan, 1996).

Bütün sanat dallarında olduğu gibi bahçe sanatında da tarih boyunca uygarlıklar birbirlerinden etkilenmiş olup Eski Yunan, Roma, Asur, Mısır, İran bahçe sanatlarında daha çok harplerle gerçekleşen bu etkileşim; daha sonraki dönemlerde din adamları, gezginler, tüccarlar, devlet temsilcileri aracılığıyla olmuştur (Akdoğan, 1995).

Yunan Uygarlığı Dönemi'nde (M.Ö. 1600–1200) dış mekan, günlük yaşamda daha da önem kazanmış, sosyal yaşam ve birçok spor aktivitesi açık mekanda gerçekleştirilmiştir. Yine bu dönemde yapı grupları arasında geleneksel anlamda bir ilişki ve mekansal süreklilik sağlanmaya çalışılmış, tapınak yapıları ve çevreleri kutsal alan “temenos” un yeşil kuşak geçişi olarak bırakılması ve gimnasyum, tiyatro, agora gibi sosyal amaçlı yapı çevrelerinin ağaçlandırılıp, yeşil alan olarak planlanması ile gerçekleştirilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Efes Tiyatro-İzmir (Anonim, 2002).

Birçok Yunan Kentinde mevcut alanlar özelden çok genel kullanımlar için ayrılmış, demokrasinin gelişi ile de kent yapısı içinde önemli yerler olan kent meydanları oluşmuştur. Yunan döneminin en önemli toplanma mekanlarından biri de kentsel pazar alanları olarak nitelenen “*agora*” lar olmuş ve ticari, entelektüel ve sosyal olayların gerçekleştiği, günlük kullanılan çevre ile kutsal çevre arasındaki denge ve bağlantıyı sağlayan, kolay ulaşılabilir, merkez niteliğindeki geçiş mekanı olarak karşımıza çıkmıştır (Erdoğan, 1996).

Yunanca'da üzeri örtülü bir sütun sırası, “revak” anlamına gelen “*stoa*”lar tekil bir yapı olarak yolların kenarında ve meydanlarda yapılmıştır (Şekil 6).

Özellikle agoralarda çeşitli amaçlarla kullanılan, bu bir tarafı duvarla kaplı diğer tarafı sütunlu yapılar Yunan ve Roma şehirciliğinin önemli öğeleri olmuştur.

Şekil 6. Attalos Stoası (Anonim, 2005b).

Etrafı muntazam stoalarla çevrili meydanların ilk defa, İyonya'da Miletli Hipodamus'un uyguladığı birbirini dik kesen yollarla meydana getirilen şehir dokusunun bir parçası olduğu kabul edilmiştir (Kuban, 1981). Ayrıca bu dönem, Yunan konutlarında çatı bahçelerine rastlanılmıştır (Erdoğan, 1996).

Helenistik Çağ'ın (M.Ö. 330–30) mimari alana asıl katkısı Roma çağında kullanılacak olan birçok yapı tiplerinin bu sırada geliştirilmiş olmasıdır. Büyük çoğunluğu Batı Anadolu'nun eski merkezlerinde olan bu yapılar arasında, ünlü Zeus Sunağı, şehir meclisleri, jimnasyumlar gibi yapılar belirtilebilir. Helenistik çağda büyük kolonadlı yollar, şehir meydanlarını süsleyen iki katlı revaklar (stoa), aksiyel kompozisyonlar, anıtsal merdivenler gibi sonradan **Roma Çağı'**nda (M.Ö. 30-M.S.95) anıtsal mimarinin sözlüğünde önemli yer tutacak olan biçimler gelişmiştir (Kuban, 1981).

Batı ve Güney Anadolu'da olduğu gibi yarımada'nın içlerindeki birçok yerde de bayındır kentler gelişmiştir. Bu kentlerin hepsinde agora, belediye binası, jimnasyum, stadyum, tiyatro, hamam ve çeşmeler gibi birçoğu mermerden yapılmış olan anıtsal yapılar yer almıştır. Yollar da mermer plakalarla döşenmiş ve iki yanlarında sütunlu revakların yer aldığı görülmüştür. Böylece kentliler yazın güneşten ve tozdan, kışın soğuktan ve çamurdan korunma olanağı bulmuştur. Yarımada'nın bütün bölgeleri sağlam ve iyi bakımlı yollar taş köprülerle birbirine bağlanmıştır (Anonim, 2005d). Romalılarda bilinçli ve esaslı etütlere dayalı bir yol yapım faaliyetinin mevcut olduğu görülmüş, yolun bir imparatorluğun askeri, idari, ekonomik ve kültürel yönden can damarı olduğunu takdir ettikleri anlaşılmıştır (Cezar, 1977). Tarihte ilk kez olmak üzere yollarda mesafeleri gösteren mil taşları da kullanılmış, kentlerinin konforu ve güzelliği yönünden Roma ile boy ölçüşecek seviyeye ulaşmıştır (Anonim, 2005d). Bu durumun en önemli göstergelerinde birisi de Ephesos'taki "Yamaç Evleri" olarak tanımlanan zengin evleri olmuştur (Anadolu, 2001). Bitkilerin yoğun olarak yer aldığı büyük villa bahçeleri havuzlar, mermer ve bronz heykeller, çeşmeler, oturma birimleri, pergola ve kolonadlarla zenginleştirilmiştir. Bu bahçelerde formal, düz kanallar şeklinde kullanılan su yüzeyleri dörtgen ve dairesel havuzlar

oluşturulmuş, küçük göller ve şelalelerin yanı sıra açık çim alanlarla, gizli köşeler ve av alanlarına da yer verilmiştir (Erdoğan, 1996). Yunan mimarlığına oranla daha uzun ve kalıcı yapılar ortaya koymuş olan Roma mimarlığı, tapınaklara çok önem vermiş, Anadolu'da yüzden fazla Roma İmparatorluk Dönemi tapınak kalıntısı saptanmıştır. Yine bu dönemde düz bir alan ile onu çeviren oturma kademeleri kısmından oluşmuş, içlerinde araba yarışı yapılan "hipodrome" adı verilen üstü açık alanlara da rastlanmıştır (Anadolu, 2001).

Bizans Devri (M.S. 476–1.453) şehirlerinde ise dikkati ilk çeken noktalardan birinin, şehirlerin akropollere çekilmesi veya etraflarına sur inşa edilmesi olduğu görülmüş, sosyal ve fikri hayatın kilise yoluyla, daha doğrusu Hıristiyanlığın gereklerine göre yeni şekillenmeye uğradığı ve bunun çeşitli yönlerden sonuçlarının şehrin sosyal ve fiziksel dokusuna yansdığı gözlenmiştir (Cezar, 1977).

Bizans gerek Greko-Romen gerekse de doğudan etkilenerek bahçe sanatının o çağa kadarki gelişiminin adeta bir özetini yapmıştır (Evyapan, 1974).

Bizans İmparatorluğu'nun özellikle 9. yy. döneminde saray tiyatroları çok gelişmiş (Akdoğan, 1974), ayrıca madeni hayvan figürleri, mekanik öten kuş modelleri gibi yapay uygulamaların yanı sıra "topiary" de önem kazanmıştır (Erdoğan, 1996).

Bizans'ın yönetim şekli, agoralarda toplanarak şehir meselelerinin konuşulmasına ihtiyaç ve olanak vermediğinden Yunanlılarda "agora", Romalılarda "forum" olarak karşımıza çıkan mekanların Bizans'ta pazar ve ticaret sahasının en canlı noktaları olarak kullanıldığı görülmüştür (Cezar, 1977).

1071 yılında Büyük Selçuklu İmparatoru Alparslan'ın Anadolu'ya girmesiyle Türkler yerleştikleri yerlerde mimaride, minyatür ve hat sanatında, ahşap ve taş oymacılığında, çini sanatlarında eserler vermeye başlamış (Nurlu ve ark., 1994) ve girdikleri dinin etkiyle doğayla ilişki içerisinde olmuşlar; artık bir yere yerleşip bağlanmalarının da verdiği şevk ve dürtüyle bahçelerini yaratmışlardır (Evyapan, 1972). Selçuklu Sultanlarının ise ancak 13. yy.' da bir yerlere bağlanmayı kabullenip saraylarını yaptırdığı fakat bu sarayların bahçeleri hakkında devirlerinde yazılmış birkaç tanımlamadan başka bir bilginin olmadığı görülmüştür (Evyapan, 1972).

13. yy. başlarında Diyarbakır'da inşa edilmiş bir Artuklu Sarayı'nda gerçekleştirilen kazılarda, Türk mimarisinde ilk defa renkli taş ve cam küplerden yapılmış mozaik süslemelerin kullanıldığı görülmüş (Aslanapa, 1991), yine bu döneme ait Konya Köşkü'nün önünde yer alan meydan, farklı bir kentsel mekan kullanımını yansıtan ilk meydan örneklerinden olmuştur (Erdoğan, 1996).

Başlangıçta göçebe olarak daha sonra da yerleşik düzende yaşamış olan beylikler, özellikle Doğu ve İç Anadolu'da özgün yerleşimler kurmuş, dünyanın en eski uygarlıklarına ait kentsel yerleşimleri barındıran ve zaman içinde Hıristiyanlaşan Anadolu'dan, Türk ve İslam unsurlarının öne çıktığı Anadolu'ya geçiş hızlı bir kentsel değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu kültürel değişim sonucunda da özgün Anadolu sentezi ortaya çıkmıştır. **Beylikler Dönemi**'nde (M.S. 1318–1453) dış mekan biçimlenmesi daha da zenginleşmiş, avlu hemen her türlü yapıda ve özellikle de konutlarda izlenmiştir (Erdoğan, 1996).

Anadolu beylikleri kışın 'kışlak' denen vadilerde kurdukları yerleşmelerde, yazın ise 'yaylak' ta doğa ile sürekli bir ilişki içinde olmuş, tamamen yerleşik düzene geçmeleriyle ise Çin, Hint, İran kültürleriyle etkileşimi sonucu 'cennet bahçesi' fikrini geliştirerek, sosyal kullanıma yönelik rekreatif ve av amaçlı korular, park ve bahçeler oluşturmuşlardır (Erdoğan, 1997).

Batı Anadolu Beylikleri mimarisi 14. yy. başında Orta Anadolu geleneği etkisi altında olmuş, zamanla yerel gelenekleri daha çok içeren ve daha az dekoratif bir mimari anlayışın ortaya çıktığı, bu değişik görünümlü mimari anlayışın sonradan Osmanlı Devleti'nin birleştirici ortamında homojen bir gelişme çizgisi izlediği görülmüştür. Orta ve Doğu Anadolu ise batıdaki gelişmeye Fatih Devri sonuna kadar katılamamıştır (Kuban, 1981).

Osmanlı Dönemi dış mekanında ise yaya ulaşımı esas alınmış; genelde dar, dolambaçlı, yokuş hatta basamaklı sokak düzeninin görüldüğü çıkmaz sokaklar da yaya ulaşımının yaygınlığının bir göstergesi olmuştur (Erdoğan, 1996) (Şekil 7).

Dolaşım ağının bir parçası olan ve batıdaki örneklerinden farklı olan Osmanlı kenti meydanları da temelde iki farklı şekilde biçimlenmiştir:

Şekil 7. Osmanlı Dönemi Sokak Dokusu – Cumalıkızık (Anonim, 2005e).

▪ Küçük ölçekli meydanlar, mahalle ya da yerleşim dokuları içinde sokakların kesiştiği noktalarda oluşan, çeşme ya da herhangi bir su elemanı veya namazgah ile bütünleşen açık alanlar olup daha geç dönemlerde aynı zamanda bir cami önünde ya da han girişinde pazar yeri işlevi de gören mekanlar halini almıştır (Erdoğan, 1996).

▪ Büyük ölçekli meydanlar ise daha çok kent bütününe hizmet veren, sosyal olayların gerçekleştiği açık alanlar olup bu meydanlar yapılarla kesin bir şekilde sınırlanmış, belli bir geometrik formu olmayan, yerleşim dokusu dışında, cirit, çavgan, atıcılık gibi spor aktiviteleri ve bazı ticari olayların gerçekleştiği, törenlerin yapıldığı sosyal mekanlar olarak karşımıza çıkmıştır (Erdoğan, 1996) (Şekil 8).

Meydanların yanı sıra Osmanlılarda öne çıkan dış mekanlardan bir diğeri de doğaya karşı hissettikleri duyarlılığın önemli göstergeleri olan bahçelerdir.

Prof. Dr. Sadri Aran' a göre Osmanlı Türklerindeki bahçe sanatını 4 devreye ayırmıştır:

1. Devir: Osmanlı Devletinin Kuruluşu-İstanbul'un Fethi (1299–1453)

Bu devirde Osmanlı bahçe sanatı geniş ölçüde Selçuk sanatından etkilenmiş, tarihi eserlerin ve minyatürlerin incelenmesinden bu dönemde avlulara büyük önem verildiği anlaşılmıştır (Tanrıverdi, 1987).

2. Devir: İstanbul'un Fethi - Lale Devrinin Başlangıcı (1453–1703)

Kadıköy ve Üsküdar arasındaki sahil şeridinde büyük bahçeli saray ve köşkerin inşa edildiği bu dönemde, tamamen serbest ve işlevsel bir tasarım yaklaşımının hakim olduğu

Şekil 8. Konak Meydanı- İzmir (Anonim, 2005f).

gözlenmiş, aynı devirde Avrupa'yı etkisi altına alan Rönesans ve Barok üslubunun formal düşüncelerinin aksine, serbest/informal bir düşünce hakim olmuştur. Bu devrin en karakteristik eserleri **Topkapı Saray** bahçeleri ve **Üsküdar Saray**larının bahçeleri olarak karşımıza çıkmıştır (Tanrıverdi, 1987).

2. Devir: Lale Devri (1703–1730)

Osmanlı mimarisinin Avrupa etkilerine açılması, 28. Mehmet Çelebi'nin 1720–1721 yılları arasında Fransa'yı ziyaretiyle başlayan bir girişimin dolaylı ürünü olmuştur (Arel, 1975). Bu devirde şiir, edebiyat ve müzikle birlikte bahçe sanatında da büyük gelişmeler olmuş, saray erkanı İstanbul'da manzaraya hakim güzel yerlerde bahçeli saray, köşk ve yalılar yaptırarak zevkü sefa sürmeye başlamıştır. Bunlar arasında Beşiktaş'taki **Çırağan Sarayı** ile Kağıthane Vadisi'ndeki **Sadabat Sarayı** ve **Üçyüz Köşk** bu döneme ait en önemli örnekler olarak değerlendirilmiştir (Tanrıverdi, 1987).

Lale Devri mimarisinde doğrudan doğruya Batı'dan aktarılan "biçimler" görülmemiş ancak Lale Devriyle birlikte baş gösteren ve genel tasarlama eğilimlerinde kavranabilen yenilikler olmuştur (Arel, 1975).

3. Devir: Lale Devri -Cumhuriyetin İlanı (1730–1923)

Lale Devri sonrasında Osmanlı mimarisinde temel bir dönüşüm gözlenmiş dışa dönük ve işlevini daha çok dışsal ilişkilerle güçlendiren bir yapı anlayışı gelmiştir. Bu sayede kentsel düzen birey ölçeğine inmiş bina-sokak ilişkisi güçlenmiştir.

18. yy.' da Avrupa kültürüne özgü bazı öğelerin Osmanlı kültürel sisteminde yer almaya başladığı ve bunların Osmanlı

kültürünün kalıplarına aykırı düşmedikleri ölçüde benimsedikleri görülmüş, biçimlerin kendi içerikleriyle gelmedikleri Osmanlı sistemince benimsendikten sonra uygun içeriğe kavuşturulduğu gözlenmiştir. Bu yüzden de 18. yy. boyunca ne Osmanlı Devleti'nde ne de Osmanlı mimarisinde gerçek bir batılılaşmanın olmadığı görülmüştür. Ancak devşirilen biçimlerin özgül olanakları zamanla Osmanlı yaratma ve tasarlama kalıplarını etkilemeye ve onları değiştirmeye başlamış ve bunlar da özerk olgular olarak içine alındıkları şemaları bozmayı başarmışlardır. 18. yy. Osmanlı mimarisi açısından gerçek bir batılılaşma dönemi değil fakat batılılaşmayı kaçınılmaz kılan bir hazırlık dönemi olmuştur (Arel, 1975).

III. Selim devrinde batı etkisi özellikle belirgin olmuş (Korkut, 2002), bu dönemde bahçe sanatı bazı yerli ve yabancı sefirlerin etkisi ve saray erkanının batı sosyetesine özentisi ile Barok üslubunun geometrik şekilleri içinde ele alınmıştır (Tanrıverdi, 1987).

Türk Bahçesi 19. yy.' a kadar Doğu ve Müslüman bahçeleriyle olan yakınlığını muhafaza etmiş (Eldem, 1973), 19. yy. da saray bahçeleri için artık Avrupa'dan yabancı bahçıvanlar getirilmeye başlanmasıyla, bahçeler tamamen Batı tarzında düzenlenmeye, Osmanlı bahçe tarzından uzaklaşmaya başlamıştır (Atasoy, 2003).

Osmanlı Türkleri doğaya karşı duydukları saygı ve sevgi ile doğa ortasında kurdukları bahçelerde gösterdikleri ölçülülük ve alçakgönüllülüğü 19. yy.' ın başlarına kadar sürdürmüşler, 19. yy. sonları ve özellikle 20. yy.' dan itibaren bu anlayış ve bilgi kaybolmuştur (Eldem, 1973).

Batı etkisinin görüldüğü bahçelerde alçakgönüllü ve basit tasarım değişmiş, bahçe yaşanan değil, seyredilen yer olmuştur. Aksiyel yaklaşım bir tasarım amacı olmuş, teraslamalarda seviye farklılıkları artmış, basit çiçek kullanımları parter tasarımlarına dönüşmüş, ağaçlar çiçek tarhlarından çıkarak, süslü, budanmış bir düzen almıştır (Erdoğan, 1991) (Şekil 9).

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeni dönemde bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun izleri devam etmiş ve Cumhuriyetle birlikte gelen toplumsal yaşamdaki değişiklikler ve uygarlık yolunda yapılan devrimler, dış mekanlarda da değişim ve gelişmelere neden olmuştur. Türk toplumu cumhuriyet ile yönetim biçimini, ekonomik yapısını, hukuk düzenini, kılık kıyafetini, dilini, yazısını, takvimini, kısaca tüm yaşantı biçimini değiştirmiştir. Doğal olarak bu değişim, dış mekanlarda da kendini göstermiştir.

Sonuç

Cumhuriyet sonrası toplumsal devinimden fazlasıyla etkilenen açık mekanlar, yaklaşık 10.000 yıl süren bir değişimin sonucunda bugün toplumun gelişmişliğinin bir göstergesi durumuna gelmiştir. Günümüzde özellikle büyük kentlerde yaşam kalitesini tariflerken önemli bir kriter olarak değerlendirilen açık mekan varlığı bir yandan toplumun

vazgeçilmezi bir diğer yandan politik arenanın en güçlü silahı haline dönüşmüştür.

Sonuç olarak sayısız uygarlığın yüz yıllar süren çabalarıyla oluşmuş ve zengin değerler içeren açık mekan olgusunun tarihsel sürecine bakıldığında, açık mekanların toplumların gelişmesine paralel olarak geliştiğini ve bu oranda çeşitli misyonlar üstlendiğini görmekteyiz. Dışa dönük yaşamın daha da hız kazandığı günümüzde artan nüfusa oranla her metrekaare açık mekan daha da değer kazanmış ve toplumsal yaşamdaki önemi artmıştır. Yine tarihsel süreçte Anadolu'daki açık mekanlara baktığımızda bu mekanların günümüze kadar ulaştığını ve geçmişin kültürel yapısıyla günümüz toplumlarını kaynaştırdığını ve bizleri kültürel anlamda bir adım daha öne götürecektir bilgiyi kazandırdığını görmekteyiz. Oysa ki günümüz açık mekanlarını değerlendirdiğimizde teknolojiyi temel alan büyük çaplı gelişmelere karşın, bu mekanların çoğunlukla günöbirlik çözümler ürettiğini ve kültürel anlamda gelecek nesillere ip ucu verebilecek bir kimlik içermediğini gözlemlemekteyiz. Bu bağlamda açık mekan olgusunun tarihsel süreçteki şekillenışı günümüz plancıları ve tasarımcıları tarafından özümsemeli ve kültürel altyapıyı içeren bu bakış açısı çağdaş kent mekanlarına taşınmalıdır.

Şekil 9. Osmanlı Bahçesi (Anonim, 2005g).

Kaynaklar

- Akdoğan, G., 1974. Bahçe ve Peyzaj Sanatı Tarihi. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 536, Ders kitabı: 309, Ankara, 290 s.
- Akdoğan, G., 1995. Dünden Bugüne Bahçe Kültürümüz. Sanat Dünyamız, 3 Aylık Kültür Dergisi, Yıl: 20, Sayı:58, Kış 1995 (Bahçe Kültürü), ISBN:1300-2740, Yapı Kredi Yayınları, Sayfa:7-14, İstanbul.
- Akurgal, E., 1995. Hatti ve Hitit Uygarlıkları. Net Turistik Yayınlar San. ve Tic. A.Ş. ISBN: 975-95024-0-2, İstanbul, 110 s.
- Anadolu, M.U., 2001. İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi: 4, ISBN: 975 - 6899-60-3, Kanaat Basımevi, İstanbul, 125 s.
- Anonim, 2002. Republic Türkiye Tourismusministerium Generaldirektion für Information, Vorderseite: Der Uhrturn, İzmir, İmaj İç ve Dış Tic. A.Ş., Ankara.
- Anonim, 2005a. Tarihi Çağlar. <http://www.arkeolog.org/arkeoloji/tarihoncesi/index.htm>. Erişim: Haziran 2005.
- Anonim, 2005b. Ministry of Hellenic Culture, Museum of the Ancient Agora (Stoa of Attalos). www.culture.gr/2/21/211/21101m/e211am02.html. Erişim: Haziran 2005.
- Anonim, 2005c. Renaud Visage Photography. <http://www.renaudvisage.com> Erişim: Haziran 2005.
- Anonim 2005d. Anadolu Tarihi. <http://rmyo.gop.edu.tr/aykac/Turkiye/Anadolutarihi.htm> Erişim: Mayıs 2005.
- Anonim, 2005e. T.C. Bursa Valiliği. <http://www.bursa.gov.tr> Erişim: Haziran 2005.
- Anonim, 2005f. Eski Konak & Çevresi Resimleri. http://www.geocities.com/smyrna_izmir/konak.htm Erişim: Haziran 2005.
- Anonim, 2005g. Osmanlı Devrinde Bahçecilik. <http://www.peyzaj.org/2002/kategori/osmanli.htm> Erişim: Haziran 2005.
- Arel, A., 1975. Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 176 s.
- Aslanapa, O., 1991. Anadolu'da İlk Türk Mimarisi - Başlangıcı ve Gelişmesi. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:43, Ankara, 163 s.
- Atasoy, N., 2003. Hasbahçe - Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek. K Kitaplığı, Sanat Dizisi, ISBN No: 9752960162, İstanbul, 367 s.
- Cezar, M., 1977. Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 176, Ankara Kültür Yayınları Sanat Dizisi: 28, 520 s.
- Eldem, S.H., 1973. Türk Bahçeleri. Kültür Bakanlığı Türk Sanat Eserleri: 1, İstanbul, 376 s.
- Erdoğan, E., 1991. Anadolu Uygarlıklarında Bahçe. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Semineri, 71 s.
- Erdoğan, E., 1996. Anadolu Avluları Özellik ve Düzenleme İlkeleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 547 s.
- Erdoğan, E., 1997. Tarih İçinde Türk Bahçesi. T.C. Çevre Bakanlığı Yayın Organı, Çevre ve İnsan, Sayı:37, Aralık/1997, Sayfa:24-29.
- Evyapan, G., 1972. Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın, No:20, Başnur Matbaası, Ankara, 162 s.
- Evyapan, G., 1974. Tarih İçinde Formal Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesinde Etkileri. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın, No:21, Nuray Matbaası, Ankara, 116 s.
- Keskin, N., - . Tabiat, Tarih ve Güneş Cenneti Antalya. İstanbul Güzel Sanatlar- Keskin Color Ltd. Şti. Matbaası, İstanbul.
- Korkut, A.B., 2002. Peyzaj Mimarlığı. Hasad Yayıncılık Limited Şirketi, ISBN:975-8377-15-9, Altan Matbaası, İstanbul, 167 s.
- Kuban, D., 1981. 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi. 100 Soruda Dizisi: 22, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 304 s.
- Nurlu, E., Ü. Erdem, 1994. Peyzaj Sanatı Tarihi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, ISBN: 975-483-275-7, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir, 114 s.
- Sinemoğlu, N.,1984. Sanat Tarihi - Tarih Öncesinden Bizansa. Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları:8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 422 s.
- Tanrıverdi, F., 1987. Peyzaj Mimarlığı Bahçe Sanatının Temel İlkeleri ve Uygulama Metotları. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:643, Erzurum.
- Ünal, A., 2003. Hititler Devrinde Anadolu II. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi:10, ISBN: 975-6561-39-4, Mart Matbaacılık, İstanbul, 222 s.